

<https://doi.org/10.59849/2313-5204.2024.2.128>

SEVİL ABBASOVA (Azərbaycan)*

MATTHIAS ALEKSANDR CASTRÉN'İN SİBİRYA GEZİSİ, NOTLARI VE MEKTUPLARI

Özet

19. yüzyıl Çarlık Rusyası'nda Ural-Altay dillerinin araştırılmasıyla ilgili bilinen ilk isim Matthias Aleksandr Castrén'dir. Çarlık Rusyası'nın egemenlik anlayışına uygun olarak dünya tarihinde çok önemli kültürel çalışmalar olmuş ve neredeyse tamamına yakını Petersburg Bilimler Akademisi himayesinde hazırlanmıştır. Bu çalışmalarda Fin-Ugor ile Türk-Tatar halkları ve dillerinin araştırılmasına önem verilmiş, alan araştırmaları için de kâfi derecede ödenekler ayrılmıştır. Bilim kurumu olarak ise Petersburg Bilimler Akademisi, Helsinki ve Kazan Üniversiteleri kullanılmıştır. Bu kurumlarla ilgisi olan Castrén'den başka onun çağdaşları olan ve Suomi'nin Kültür tarihinde önemli hizmetleri bulunan Elias Lönnrot, Johan Vilhelm Snellman ve Herman Kellgren'i de saymak mümkündür. Zikredilen dönemde Petersburg Bilimler Akademisi bünyesinde görev yapan Castrén; Rusya, Batı ve Orta Sibirya ile Baykal Gölü güzergahını kullanarak Çin sınırına kadar devam eden ve dört yıl süren bir araştırma gezisi gerçekleştirmiştir. Özellikle Çar I. Nikola döneminde filoloji, tarih alanlarında araştırmalar sürdürülmüş ve çalışmalarda öncelikli amaç bilimsel içerikli materyaller hedeflenmişti. Castrén'in gezilerinde olduğu gibi alan araştırmaları da bu faaliyetlerde finanse edilmiştir. Bu türden çalışmalar Fin Türkolojisi'nin ancak Rus finansmanı sayesinde var olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmaların siyasi açıdan araştırma sonuçlarının nasıl değerlendirildiği ayrı bir çalışma başlığı olsa da Türkoloji'ye önemli katkılar sağladığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler; *Çarlık Rusyası, Ural-Altay dilleri, Fin-Ugor dilleri, Sibirya, Çin.*

Giriş

19. yüzyılın başlarında Suomi topraklarının Çarlık Rusyası'nın hakimiyetinde olduğu dönemde Matthias Aleksandr Castrén ile Ural-Altay dilleri araştırmalarında yeni bir dönem başlamıştır. Castrén'in adı ve soyadı dönem gereği İsveççe yazılmış olup, zikredilen dönemde eserlerini Almanca ve İsveççe kaleme almıştır. Castrén'in eserleri 1853-1862 yılları arasında Almanca yayınlandığında çağdaşı ve yakın arkadaşı olan John Vilhelm Snellman tarafından *Edebiyat Yaprağı* dergisinde tanıtılmış ve Castrén'in bu çalışmaları yılın en büyük edebi olayı olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Snellman; üzüntüyle *Castrén'in yazılarının dil yüzünden halkımızın çoğunluğunca bilinmeyecek* demektedir. Ancak Snellman tanıtım

* İ.Ü Sos. Bilim. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Öğrencisi. E-mail:irevanlisevil@gmail.com

yazısının dipnotunda; “*Matthias Castrén’in gezilerinin Finceye uygunlaştırılmış eseri yakında herkes tarafından okunacağı halk kitabı olacağına inancımız kesindir*” ifadelerini kullanmıştır. (Castrén, 1881:21) M.A. Castrén yıllarca süren ilmi araştırma gezilerinde Ural-Altay dilleri ailesine giren dilleri yerinde öğrenmiştir. Aynı zamanda karşılaştırmalı dilbilimi eğitimi almıştır. Castrén, Ural-Altay dilleri grubunu başlıca beş dala ayırmayı en sağlam yol olarak tutmuş ve bu diller ailesine sadece Altay adını vermiştir. Castrén, 1845–1849 yılları arasında Sibirya’da Altay dilleri ile ilgili araştırmalarını Altay dillerindeki şahıs ekleri üzerine hazırladığı doktora tezini Emperyal Aleksander Üniversitesi’nde bugünkü (Helsinki üniversitesi) yapmıştır. Hazırladığı doktora tezinde Fin, Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinde şahıs zamirlerinin ve şahıs eklerinin benzerliğinin tespitini de belirtmiştir. Bu yönüyle Ural-Altay dil birliği düşüncesi Suomi’de ilk olarak dilbilimci M. Castrén’in çalışmalarına dayanmaktadır denilebilir. Castrén aynı zamanda *Panturanizm* ideolojisini benimsemiş ve Ural-Altay halklarının etnik birliği ve gelecekteki büyüklüğüne inanmıştır. Helsinki üniversitesinde nihayet Fin dili profesörlük kürsüsü açıldı bu profesörlük kürsüsüne iki kişi adaydı Castrén ve Lönnrot. Elias Lönnrot kesinlikle aday olmayacağını söylemiş Nihayet Castrén adaylığını koydu ve Mart 1851’de. O sırada Helsinki’de bulunan Çar 2. Aleksandr’ın elinden mazbatasını aldı

Castrén, çalışmalarının bir sonucu olarak Finlerin Orta Asya’dan (daha spesifik olarak Altay Dağları’ndan) geldiğini ve küçük, izole bir topluluk olmaktan çok, Macarlar, Türkler, Moğollar gibi halkları içeren daha büyük bir siyasi birliğin parçası oldukları kanısına varmıştır. Ona göre Turancılığın tanımı, sadece tüm Türk halklarının birliğini değil (Pantürkizm’de olduğu gibi), aynı zamanda "Turan dilleri" konuşan tüm halkları içerdiğine inanılan daha geniş bir Turan veya Ural-Altay ailesinin ittifakını ima etmekteydi. Castrén bu önemli çalışmaları ile kısa hayatına Fin, Samoyed, Tunguz ve Türk Dili gibi bugün Altayistik çerçevecinde değerlendirilen alanların temellerini atan çalışmaları sığdırmayı başarmıştır. Castrén’in çalışmalarının bilimsel anlamı her şeyden önce fonetik gibi bilim dalının daha ortada olmadığı zamanda topladığı malzemenin şaşırtıcı incelikle kaydetme becerisi olmuştur. Castrén’i diğer araştırmacılardan farklı kılan bu dilleri yerinde araştırmak olmuştur. Finlandiya’da birçok çalışkan ve becerikli araştırmacılar yıllarca çok kötü şartlarda yaşayan akraba ve diğer halkların arasında yaşayan dilleri, inançları, gelenekleri çok güvenilir ve titiz bir şekilde kaydetmişlerdir. Ancak onların hiçbiri araştırma alanını örnek aldıkları öncülere Castrén kadar uzanamamışlardır. Onun, araştırma gezilerinde tuttuğu notlarında çıkan sonuçları kendi mantığıyla açıklaması ve delillerle ileri sürmesi Türkoloji’ye önemli katkı sağlamış ve gelecek Türkologlara çığır açmıştır. Castrén çok çalışkan bir dilci olması yanında aynı zamanda etnografik malzeme toplamış hatta arkeolojik kazılar da yapmıştır. Böylece gezi raporları ve mektuplarını yayımlayan A. Schiefner’in yazdığı gibi; Castrén’in çalışmalarının klasik değeri kaybolmayacak, adı Alman kitap kataloğunda değil, asırlar boyu doğduğu Suomi ülkesi üzerinde hiç sönmeyecek ışıltı olacaktır. Castrén’in yıllarını verdiği bu çalışmalar özellikle Türkiye’deki

Üniversitelerde, Türk dilli devletlerde ve Türk Dünyası'nda da incelenip, araştırılmalı, hakkında ve çalışmalarına dair tezler yazılmalıdır.

Matthias Aleksandr Castrén'in Hayatı ve Eserleri (1813-1850)

Matthias Aleksander Castrén 2 Aralık 1813 tarihinde Çarlık Rusyası'nın hakimiyetinde olan Finlandiya Grandüklüğü'nün kutup dairesine yakın Tervola köyünde doğmuştur. Uç Kuzey kutbunun doğal ortamında çocukluğunu geçiren Matthias'ın babası Kristian Castrén ve annesi Susanna Sofia Fellman Tervola'nın kuzey bölgesinin yerlilerinden idi. Babası 1825 yılında vefat etmiş, annesi sekiz çocuğu ile zor durumda kalmıştır. Matthias'ın babası vefat ettiği için amcasının yanında büyümüştür. Amcası, yetenekli yeğeni Matthias Castrén'in okul masraflarını desteklemiştir. Castrén okul yıllarında başarılı bir öğrencilik sürdürdüğü dönemde Suomi'de ekonomik kriz ve kıtlık baş göstermiştir. Aile durumlarının kötüleşmesi üzerine bir süre sonra Oulu şehrine göçmüştür. Orada eğitimine devam eden Castrén alt sınıf öğrencilerine özel dersler vererek aile ekonomisine katkılar sağlamıştır. Castrén liseyi bitirdikten sonra 1930 yılında kasabadan ayrılıp Başkent Helsinki'ye gitmiştir. Helsinki'de o devirde Emperyal Aleksandr Üniversitesine (şimdiki Helsinki) giren Castrén, Üniversitede Pohjola çevresinden gelen gençlerden Runeberg, Nervander, Topelius ve öğrenci birliğinin küratörü J. Snellman ile tanışmıştır. Castrén, daha sonra arkadaşlarının teşvikleriyle de öğrenci birliğine katılmıştır.

Helsinki Üniversitesi'ne giren Castrén burada Yunanca ve doğu dillerini öğrenmiştir. Ancak ilk öğrencilik yıllarından itibaren çocukluk yıllarından alıştığı Fince ile de ilgilenmeyi bırakmamıştır. Zikredilen dönemde Fince dilinin öğretimi için çok az okutman bulunuyordu. Matthias Castrén 1830'lu yıllarda ünlü Profesör R. Tengström'ün (Hobsbawm, 1993:39) öğrencisi olmuş, R. Tengström'den aldığı dersler de Castrén'in hayatında önemli izler bırakmıştır. Castrén Helsinki Üniversitesi'nde eğitimci olarak Mayıs 1851'de göreve başlamış ve çalışmalarının çoğunu İsveççe yazmıştır. Çok kısa kaldığı ve görev yaptığı bu dönemde o, İsveççe olarak *Altay Halkları Etnolojisi*, *Fin-Ugor Mitolojisi* ve *Kalevala* hakkında ders vermiştir. En son anılar dizisi için *Fin Halk Şiiri*'nin aynen kaydedildiği gibi yayımlanmasını istemiş, lakin bu dileği ancak yüz yıl sonra gerçekleşmiştir. Matthias Castrén, 7 Mayıs 1852'de Helsinki'de verem hastalığından vefat etmiştir. Bugün Finlandiya'da bir Turancı olarak bilinen ve Macar Turan Cemiyeti'nde Fin-Eston Enstitüsünü açmayı başaran heykeltıraş Alpo Sailo tarafından Helsinki Müzesi'nin önünde yapılan Castrén'in büstü bulunmaktadır.

Matthias A. Castrén'in Sibirya'daki Mektup ve Araştırma/Gezi Raporları

Matthias A. Castrén'in esas araştırma alanı Sibirya olmuştur. O her şeyden önce bir alan araştırmacısıydı. I. Nikola ve II. Aleksander'in Çarlık döneminde Rusya ve Sibirya'nın kuzey bölgelerinde (1834-1849) yılları arasında araştırma gezileri yapmıştır. Sibirya'daki araştırma gezilerinde tuttuğu raporların çoğu Petersburg Bilimler Akademisi'nde devlet müşaviri Sjögren'e göndermiştir. Diğer araştırma gezilerindeki not ve mektuplarını ise Helsinki üniversitesinden çağdaşları

olan Herman Kellgren, John Vilhelm Snellman ve Elias Lönnrot’a göndererek her üçüyle de fikir teatisinde bulunmuştur. Castrén, Sibiry’a da alan araştırmaları ile geçirdiği yıllarda Kellgren Avrupa üniversitelerinde karşılaştırmalı dilcilik tahsili alıyordu. Castrén’le Kellgren arkadaşlık yanında bacanak da idiler. Castrén’in doktora tezi Altay dillerinde iyelik zamirleri, Kellgren’inki ise Arap, Fars ve Türk dillerinin iyelik zamirlerine dairdi. Nihayet her iki bilim insanı da Fin ve Türk dillerinin akrabalığı kanaatine geldikleri için çalışmalarını milli ilimleri olarak görmekteydiler.¹

Castrén Sibiry’a gezilerinde yazdığı mektupların çoğunu Elias Lönnrot’e göndermiştir. Öğrencilik yıllarında Lönnrot’un şiir derlemeleri Castrén’i Fin-Ugor dil ve mitoloji araştırmalarına da heveslendirmişti. Castrén’in Lönnrot’la birlikte yaptığı araştırma derleme gezileri 1838’de Laponya’ya, 1840’ta Karelya’ya, 1841 ile 1844 arasında Samoyedler arasına ve Arhangelsk’e, Obdorsk’a kadar uzanmıştır. Daha sonra ise o, 1845-1849 yılları arasında, Sayan ve Altay dağlarına gitmişti.² Çok yönlü bir araştırmacı olan Castrén, Kalevala’yı son yolculuğu Sibiry’a gezisine çıkmadan önce İsveççe’ye çevirmiş, Sibiry’a gezisi sırasında Sibiry’a Türklerinin destanlarını da derlemiştir. O hem etnograf hem dilci olarak çalışmıştır.

Yukarıda da değindiğimiz üzere Castrén’in Sibiry’a gezisi (1845-1849) sırasında gönderdiği mektupların çoğunu çağdaşlarından Elias Lönnrot ve Johan Vilhelm Snellman’a göndermişti. Castrén, 1845’te Tobolsk’ta araştıracağı alanı üçe böldüğünü yazmaktadır: Kuzey veya Samoyed, orta veya Hantı ve güney veya Moğol-Tatar. O, önce İrtiş ve Ob nehirleri boylarından başlayıp daha sonra Yenisey boylarına yöneleceğini belirtmektedir. Planlarını hem kendi tasarılarına hem de Petersburg Bilim Akademisi’nden aldığı talimatlar kılavuzluğunda yaptığını söyleyen Castrén; *“birçok Samoyed boyunun Altaylardan Buz Denizine doğru göçerken orta ve güney Sibiry’a da bugünkü Hantı, Moğol ve Tatar bölgelerinde durduklarını tahmin edebiliyoruz”* demektedir.

Castrén 1845’te Surgut’tan Elias Lönnrot’a yazdığı mektupta; *“Fin Boyu son zamanlara kadar tarihi olmayan, insan soyunun gereksiz, unutulmaya terk edilmiş kolu olarak görülmüştür. Son zamanlarda bu kol Ural dağları eteklerine bağlanmış, bu boya toptan Uralı adı verilmiş ve ona dünya tarihinde de yer verilmiştir. Ural kayalıklarına yerleşmiş bir halk, varlığı birleşik olsa da insan soyundan ayrı düşmüştür. Tarihte Finlerden başka Urallardan çıkmış olan bir halk bilinmiyor. Dünyanın geriye kalan küçük-büyük bir parçasıyla ilişkileri tespit edilene kadar araştırmalar durdurulamaz. Böyle bağlantıların var olduğundan kesinlikle eminim ve onun şimdiye kadar düşünülmüş olanlardan çok daha önemli olduğu kanaatindeyim. Kesindir ki, Finler Samoyedlerle akraba olduklarına göre Altay halkları ile ilişkide olmuş, çünkü Samoyedlerin Altaylardan çıktıklarından kuşku yoktur, bu boyun kolları oralarda bulunmuş olup halen de bu dağların eteklerinde yaşamaktadır. Bunların akrabaları olan Finlerin de kökenleri, çıkışları*

¹ Genel değerlendirme: Castrén kitabında da aynı şeyleri söylüyor. Diğer Türkologlardan Kellgren de aynı düşünceni savunmuş. Daha sonraki Türkologlar Paasonen, Räsäänen de bunları söylemiştir.

ortak olmalıdır. Dahası Finlerin, Altay çıkışlı olduklarının kanıtı ayrıca Tatarlarla ve Türklerle inkâr edilemez olan akrabalıkları olmaktadır” cümlelerine yer vermektedir (Castrén,1953:199).

Önce Fince ile Moğolcanın ilişkisini açığa kavuşturmak lazım. Fin, Tunguz ve Mançu dilleri kendi aralarında karşılaştırılmalıdır. Sonuçlar nasıl çıkarsa çıksın, bu iş yapılmalı, çağımız onu ister, tarih de bu sonuçlar olmadan edemez.” Onun için Almanya’da Humboldt Üniversitesi, Hamburg Üniversitesi, Köln Üniversitesi, Göttingen-Georg August Üniversitesi’nde Wilhelm Radloff, Karl Foy, Karl Müller, Carl Brockelmann, Wilhelm Bang-Kaup, Doerfer, Peter Zieme gibi çok becerikli Türkologların böyle araştırmalara girmiş olduklarını görüyoruz. Özellikle biz Finleri kendimiz itiraf ettiğimizden çok daha fazla ilgilendirir. Geriye kalan bütün dünya bu görüş birliğindedir. Hal öyle ki, haklı olarak Fin ve Türk-Tatar dillerinin akrabalıkları fark edilmiştir. Bazı genç alimler, bunlar arasında Kazanlı Ertmann, Moğolların da Türk kökenli yani Finlerle akraba boy olduklarını kanıtlamaya çalışmışlardır. Böyle bir sonuca Samoyed boyu aracılığıyla da geliriz. Samoyedler bir yandan Finlere öte yandan da Moğol halkları topluluğuna akrabadırlar”.

M. Castrén’in 1845 Kazan’dan Devlet Müşavirine Yazdığı mektubunda: “... *Bir ay kadar Kazan’da olmuşum ancak bu bir ay içerisinde anılacak bir şey olmadı. Gökyüzü ağladıkça dolayısıyla Kazan sokakları Sodova’nın sokaklarında sulu kar örtüsü olduğundan odamda oturup çeşit çeşit zorluklarla mücadele halinde diğerleri arasında yeni kitabın tamamlanması ile uğraşmışım. Yine az da olsa güzel vakit de geçirmişim. Böylece gizletmeme gerek yok ki Fuchs Hanım ile eşi majesteleri beni karşılamış ve ünlü oryantalist Ertman’ın ve Latinist Vaterin ile öğretici sohbetlere katılmışım. Dış ağrısına ve her çeşit çamur balçığa rağmen hemen hemen her gün Tatarlar kalesinin duvarlarına gidip Volga’ya açılan manzarayı seyretmişimdir. Başlıca Çermiş ve Tatarlara edebi sohbetlerim oluyor. Ayrıca birçok yerde iki Fin arkadaşı C. A. Alcelius ve Rus dili öğretmeni Avellan ile zaman geçirmişim. Onlar uzun bir zaman Kazan’da Rusça öğrenmek için bulunurlar. Yol arkadaşım Papaz Plathan, Moskova arası yolculuğunda hastalandı onu devletin ikinci başkentinde Fin öğrenci birliğine yerleştirdim. Bir süre sonra yine Kazan’da buluşup birkaç gün birlikte zaman geçirdik. Papaz bundan sonra yoluna devam etti hedefi aşağı yukarı benimki gibi Sibiry. Kazan hakkında bir-iki ciddi söz söylemek için üniversiteyi anmam gerek”* demektedir.

Castrén 1845 yılında bulunduğu Kazan’da iken Kazan Üniversitesi hakkında şunları yazmaktadır: “Tahminimce dünya üniversiteleri arasında doğu edebiyatlarının bu kadar hevesle geniş bir şekilde araştırılmakta olduğu başka bir üniversite yoktur. Burada Arapça, Ermenice, Farsça, Sanskritçe, Moğolca, Türkçe, Çince, Mançuca gibi dillerin kürsüleri var. Buradan burslu öğrenciler çeşitli ülkelere araştırma yapmak için gönderilmektedir. Doğru dilleri öğrenimini gören gençleri zaman zaman Asya ülkelerine gönderilerek bu öğrenim ilerletilmektedir. Şimdilerde bu üniversitenin mastır öğrencilerinden ikisi Arabistan ve Persiya’da, üçüncüsü on yıllığına Moğolca, Çince, Mançu’ca öğrenmek için Çin’e gönderilmiştir. Hiç muhtemel değil ki böyle geziler sadece tercüman yetiştirmek için

malileştirilsin. Çin’e gönderilmiş araştırmacı böylece bize Göksel İmparatorluğu’nu (Castrén, 1953:220-222)³ ziyaret edip edemeyeceğimizin umudunu yaşatabileceğimizi söyleyecek. Biz Çin duvarının üzerinden tırmanacağımızı düşünmeden -onu düşüneceksek- Fince ile Moğolcanın ortaklaştığı ilişkiyi iyice anlamamız gerek. Bunu ortaya çıkarmak için birçok yön var. Örneğin; Samoyedce aracılığıyla Fince ve Moğolcanın akrabalığını veya Moğolca, Fince, Türk-Tatar dilleri vs hakkında karşılaştırmalı araştırmalar yapılmalı. Sözünü ettiğim Çin’e gönderilmenin amacı tahmin ettiğim gibi önemli bir sorunun çözümlenmesidir. Yabancıların Fin halkının geçmişi ile ilgilenip araştırması iyi sevindirici olsa da ne yazık ki biz, öz toprağımızda bile Almanlar bize yardım etmeseler bir adım bile atamayız. Bu konu öz onurumuz için kendi adamlarımızın yapması daha iyi olurdu. Ne var ki ben bu söylemi sürdürsem korkarım ki Suomi’de yakılmaktan vaz geçilmişse beni Helsinki tımarhanesine gönderirsin (Castrén, 2009:220-222).

Kazan (2) 29 Mart-11 Mayıs 1845, F. J. Rabble: 29 Nisan-11 Mayıs 1845 tarihleri arasında Çebakova’da kalmış resmi rapor ve mektupları memur F. J. Rabble’ye göndermiştir.

Castrén’in 1845 yılında Çebakova’dan Herman Kellgren’e yazdığı mektup notunda: *“Bazı teorilerimi iyice güçlendirmiş olduğumun farkındayım. Sözgelimi Finlerin Altaylardan çıkmış oldukları bence gün gibi aşikârdır. Bu sonuca yukarı Ob boyunda bulduğum, şimdiye kadar bilinmeyen bazı küçük Samoyet boyları araştırmalarım esasında varmışımdır. Samoyedlerin Arhangelsk’ten Baykal’a kadar hemen hemen kesintisiz bir zincirini tespit etmişimdir. Bu yaz Tatarca’yi incelediğimde Fince ve Tatarca’nın yalnız gramerce yakın ilişkide olduğundan değil, aynı zamanda söz varlığında da çok önemli ortaklıklarının bulunduğu, bu iki dilin akrabalığından kuşku duymanın mümkün olmadığını görmüşümdür. Herkesin bildiği gibi Tatarlar kadim bir Altay halkıdır. Moğolların halleri de öyle, son zamanlarda onlar Türklerin bir dalı olarak görülmeye başlanmıştır. Böylece bu yol dahi Finlerin kadim yurdu Altaylara çıkar.”* Demektedir (Castrén, 1953: 232). Castrén, Sibiry’a dan yazdığı mektupları hem çağdaşlarına hem de resmi makamlara gönderiyordu. Resmi makamlar hariç farklı kişilere yazdığı mektuplardaki üslubunun da farklılığı hemen dikkatleri çekmektedir. Bu tür mektupları yakın dostlarına yazdığı ve kendi durumdan bahsettiği zaman ironik bir üslupla yazmaktaydı. Örneğin; Kellgrene yazdığı gibi. Mesela; resmi dairelere gönderdiği mektupların üslubu daha bir resmîyet kokmakta ve de ifadelerine çokça dikkat etmekte, yanlış anlaşılmasın için azami dikkatli kelimeler seçtiği mektupları okununca hemen fark edilmektedir. Çünkü Sovyetlerde olduğu gibi Çarlık Rusyası’nda da Sibiry’a’ya sürgün edilme riski her zaman bulunmaktaydı.

M. Castrén’in 5 Mart 1846’da Tomsk’tan J. V. Snellman’a yazdığı mektupta: *“Bir süre önce akşamleyin buharların çıktığı çaydanlığımın yanında oturduğumda yazmaktan yorulduğum halde odama bir kişi girdi ve büyük bir bohça uzattı. İçinde*

³ Kazan’dan J. V. Snellman’a yazdığı mektubunda şöyle yazıyor: “Kazan hakkında bir iki ciddi söz söylemek için üniversiteyi (Kazan üniversitesi kastediliyor) anmam gerek” demektedir. M. A. Castrén, *Tutkimusmatkoilla Pohjolassa. a.g.e.*

senden gelen küçücük lak mührü ile kapatılmış mektup vardı. O an gerçekten Sibiry'a'nın çok sevimli bir ülke olduğunu zannediyordum. Şimdi de sana samimi bir şekilde günahkarların ülkesinde dolaşan günahkari hatırladığın için bir yığın teşekkürler yazabilirim. Bir-iki gün önce Tomsk'a geldiğimde düşüncemde yine yola devam edip Krasnoyarsk. Şimdiki Yenisey Guberniyası'nın hükümet merkezi olan Krasnoyarsk'a kadar sürdürmek düşüncesinde idim. Oradan Yeniseyski'ye yolların bozuk olduğu zamanı Yeniseyski'de geçirmek istiyorum. Yeniseyski'de çaylar donmuş sulardaki buzlar eridikten sonra Kem yani Yenisey ırmağı boyunca yukarı ıssız Turhansk şehrine gideceğim. Yol boyunca haberim olan hiç bilinmeyen bir dili araştırmak niyetindeyim. Ünlü bir Rus bilim adamının tahminine göre onu ölmek üzere olan bir halk konuşmaktadır. Bu zavallı halk yaşadığı sürece ad bile edinmemiştir. Sözü geçen dilin niteliğine göre Turhansk bölgesi sisli ikliminde ne kadar kalıp kalmayacağım anlaşılacak. Tanrının lütfu ile bu ülkeden dönüşüm olsun. Bu yol gerçek bir Kuzey gezisi için Kalevala destanında adı geçen Lämminkäinen kahramanının "Tektir ölüm kişinin ölümü" sözü ile hazırlanmak gerek. Sağlığım ile ilgili öğütlerinden ötürü: Bildiğin gibi sol omuzumun altında sürekli varlığını bildiren ölümlülüğümün hatırlatıcısı. Yaşadıkça Tanrıya yaşamamışımızdan şükretmek gerek. Arada acı olsa da şikâyet etmemeli. Benim canım çok önemsizdir. Yaşam ipimi değişik değişik koca karı üfleleriyle uzatmağa değmez. Demek istiyorum ki bu dünya benim dil bilgilerim olmadan da var olabilir. Öte yandan da özürle yaşamak bana göre çok uzak bir düşünce onun yerine cephede ölmeyi yeğlerim" konularına değinmiştir.

M. Castrén mektubunun devamında J. V. Snellman'a birçok ilmi ve hususi konulardan şu cümlelerle bahsetmiştir; "Geleceğim hakkında herhangi bir karar vermiş değilim. Suomi'de geçimimi sağlayamazsam-ki bu muhtemeldir- bir daha Sibiry'a'ya dönmek itici bir düşünce de gelmiyor doğrusu. Bu tarihlerde Tunguz dil grubunu araştırdım, tahminimce bilim akademisi bunu da destekler, çünkü şimdiki gezilerimin sonuçları Finlerin Samoyedlerle akraba bir boy olduklarını yeteri kadar kanıtlayacak. Finlerin Türk ve Tatarlarla akraba oldukları görüldüğünden dilciliğin öncelikli amacı Samoyedçe aracılığıyla Finlerden Tunguzlara olan bağlantıyı araştırmak olmalıdır. Tunguzlardan Mançulara yol açıktır ve bütün yollar Moğollara çıkar. Bizim yavaş yavaş aşağı görülen Moğollarla akraba olduğumuz fikrine alışmamız gerekmektedir. Fakat yine de her hâlükârda geleceğe bir soru yöneltebiliriz. Kafkas (Hint Avrupa) ve Moğol ırkı arasında belirgin açık bir fark var mıdır? Benim görüşümce yok. Daha önceki amacım sadece Moğol dilini araştırıp böylelikle Finlerin kökeni ve akrabalık ilişkilerini ortaya çıkarırız, böylece Blumenbach'ın ırk kuramını çürütebiliriz yönündeydi. Ancak bu konuyu daha derin düşündükçe bu konunun dilciliğin bugünkü halinde bizi sadece Rudbeckilaisuutehenliğe götürür. Aradaki dillerin yapısı ve söz varlığı iyice araştırılmadan bu araştırma genişletilemez. Şu anda Fin dilleri yapısı ve yasalarını bile tanımıyoruz. Yine de biz Finlerin kaçınılmaz vazifesi yakın ve uzak akraba dilleri araştırmaktır. Bu dilleri araştırmamanın önemi bütün dünyada kesinlikle bu alanda emeklerimizin sonucu başarı olacak. Anılan dillerin araştırılmasının önemi

bilinir bir tek Fin dili istisna olmak üzere tanınmıştır. Birçok medeni ülkede çalışan bilginler bu dilleri, Türkçe, Moğolca ve Mançuca araştırmaya başlamış, hatta Fin boyu ve dilleri tarihi hakkında Almanya’da son zamanlarda eserler çıkmıştır. Örneğin Gabelenz, Müller ve Shott, Petersburg Bilimler Akademisi’nde Fennomancılıkla⁴ ilerlenip Fin dilleri için akademik kadro da kurulmuştur. Gerçi bu diğer araştırmalar bir aradadır. Ancak olasılıkla gelecekte hem bölünecek hem de sadece Fin dilleri için araştırma yardımcılığı da kurulacak. Benim gayelerim çok farklı olsa da yine de beni biraz avutur. Ancak gerçek yine de çok bunaltıcıdır. Finlandiya’da kendi dil grubumuza çok az veya hiç ilgi duyulmaması çok can sıkıcıdır. Halbuki bu kendi grubumuzla çalışmak ve bütün medeni halklardan en iyi şartlarda bizim için en elverişli olan olurdu”. (Castrén,1953: 240-249)

M. Castrén, 1847’de Şuşa Köyü’nden F. J. Rabble’ye yazdığı mektupta: “*Son yazdığım mektuptan bu yana bozkırlarda bura Türkleri ile uyumlu bir halde dolaşmışım. Doğrusu bana çok saygılı davranıyor, sanki bir Türk Paşası gibi saygı gösteriyorlar. Bana yemek içmek vs. Her bir şeyi karşılıksız sağlıyorlar. Dahası daha bana hediye de vermek istiyorlar. Tabii ki bunları kabul etmemişim fakat birkaç koçun kurban edilmesini önleyememişimdir. Ancak birkaç koç Minusinski Tatarları için hiçbir şeydir. Kimileri Minusinskli Tatarlarından bazılarının yulkılarında beş altı bin at olduğu söylenmektedir. Evdeki halleri düşününce “buradan bir Türk hanımla evlenmek oldukça çekici geliyor” demekteler. Gerçekten çok daha iyi olurdu” demektedir.*

Castrén bu mektubunda arkadaşına iletmek istediği esas konu Lönnrot’un Helsinki’de kurulacak yeni Fin dili profesörlüğü kadrosuna ataması işini halletmesi içindir. Bu gaye ile; “Finlandiya için büyük bir utanç kaynağı olur hekimlikten ayrılmış bir kişi olarak ömrünü tamamlasın. Bu onun hakkı ve ben bunu hiçbir şekilde kabul edemem. Benim geleceğimden korktuğumu düşünürsen çok yanılırsın. Ne kadar alçakgönüllü olsa da Lönnrot, Fin dili profesörlüğü için uygun olduğunu kavrayacaktır. Suomalainen Lähti⁵ için uzun zamandır yazı gönderemediğim için benim yerime özür dilersin. Akademi benim için binlerce ödev vermiş ona göre hiç vaktim olmuyor” cümlelerini kurmuştur (Castrén, 1953: 251-256).

M. Castrén 1847’de Krasnoyarsk’dan yazdığı mektubu doğrudan Elias Lönnrot’a gönderilmiştir. Mektubunda Lönnrot’a Helsinki’de kurulacak olan profesörlükte ancak onun tek aday olabileceğini vurgulamış ve Bilimler Akademisi ile daha hesapları görmediğinden nihayet gelecekteki ümidini yine Bilimler Akademisine bağladığını şu cümlelerle ifade etmiştir. “*Kesinlikle bilmelisin ki ben Suomi’de tavan arasında merhametle verilen para ile yaşamayı kabul etmem ve 30 gümüş paraya bilimi kurban etmem. İnsan hayatı çok kısa ne kadar mantıklı çalışırsa yaşam içinde çok az şey ortaya çıkarabilir. Bildiğini sandığım gibi son altı ayı Yenisey Guberniyası’nın Minusinsk kazasında geçirmiştir. Minusinski oblastında başlıca meşgalem İstanbul Türkçesi’nden kesinlikle çok daha arı olan Türk-Tatar dialektiği Koybalca’yı araştırmakla geçmiştir. Bu araştırma beni*

⁴ Fincilik veya Fin faşistleri kastediliyor.

⁵ Fin Gazetesi.

özellikle ilgilendirir. Her adımda Fince, Türkçe Samoyetçe arasında ortaklıklar gözlemliyorum. Arkeoloji araştırmaları o kadar bir hevesle değil hemen hemen emirlere göre yapmışımdır. Bir kere kurganları kazımak çok pahalıdır. Bu benim görevim dışındadır. Çud mezarları Fin kökenli değildir. Yine de takriben 20 kurgan açıp kelle, balta, bıçak vs. Petersburg Akademisine göndermişimdir. Fin dili profesörlüğüne gelince ben Fin dili profesörü olmam. Geleceğim hakkında Bilim Akademisi ile hesaplarımı görmeden hiçbir şey söyleyemem. Dilcilik bölümü ağızbirliği ile benim geleceğimi, gelecekte de benim durumumu halledeceğini söylüyor. Ancak ben Akademi için de çalışmak istemem. Akademi dışında bulunup geçim yardımı almam zor olabilir. Her ne ise en sağlam umudum Petersburg Bilim Akademisidir” (Castrén, 1953: 306, 309-310).

Castrén’in 1947’de Agulski’den yazdığı raporda; “Burada Kamaslar hakkında; Kamaslar üç ulus halinde Ugumakova bütünlükle Türk-Tatar olup Ruslar onlara bozkır Kamasları derler. Onlardan tarımcı olanlar Ruslaşmış. Yaylak-kışlak yaşamını sürdürenler ise hala Kaça Tatarca konuşurlar. Ablakova ulusu onlara Ruslar Orman Kaması derler. Onlar Samoyed kökenlidir. Yenisey Guberniyasının Güney kısmında tek kalan Samoyedlerdir. Onlar geçimlerini çoğunlukla avcılıkla geçirirler. Eskisine göre çok yoksullaşmışlar, hem aşağı-yukarı tahminimce yüz elli kişi kalmışlar, eskiden büyük bir boy olmuşlar. Agulski ulusu Kamasları bugün tarımcılıkla geçiniyorlar. Onlar ne Rus ne Samoyed ne de Tatar. Onlar eski Kotların torunları, halde dört veya saysak altı kişi babalarının dilini bilir. Param da bitti. Akademi dönüş için bana para göndermezse hep burada kaçkın olmak zorunda kalacağım” bilgilerine yer vermektedir (Castrén, 1953: 314-315). Kısa açıklama; Castrén mektubunda Petersburg Bilimler Akademisinden araştırma gezisi için ayrılan ödeneğin zamanında ödenmediğini dile getirmektedir. Çünkü Helsinki üniversitesinde hiçbir görevi olmadığı için Fin devletinden mali bir yardım alamıyordu. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Castrén’in bu kadar geniş gezi araştırmaları yapmasına rağmen unvanı olmadığı için üniversiteye alınamadığını ifade etmek yerinde olacaktır.

Gastrén 1847’de Nazımova’dan Devlet Müşavirine gönderdiği raporda Finlandiya’ya ne zaman döneceği sorusuna cevap vermiş ve şu cümleleri kullanmıştır: “Bilimler Akademisi’nden aldığım vazifenin tamamlanması görevi 10 Mart 1848’de bitecek. O tarihte Petersburg’da hesabımı görmekte bulunmam lazım. Burada gerçeği söylemem gerekirse aranmakta olmaktansa Çin’e veya başka bir ülkeye geçebilirim. Bir çeşit ev özlemim de olmazsa ömrümün sonuna kadar Doğu’da kalmaya hazırım”. Gastrén bu raporda kendisine has ironiyle bir not da ilave ederek şöyle demektedir: “Benden Runeberg’e⁶ selam söylersin. İşlemesi için uygun bir konu olarak, şimdiye kadar biricik Fin devleti olmuş olan “Küçüm Han” İmparatorluğunu düşünsün. Küçüm Han kendisi Türk’tü ancak Yermak’a karşı koymadaki gayreti ve bu iki kahramanın ilişkileri gerçekten de şuurde işlemeye değer” (Castrén, 1953: 316).

⁶ O dönemde Finlandiya’da yaşayan İsveç dilli şehnameci bir şair.

Gastrén’in 1847’de Minusinski’den yazdığı raporda Minusinsk şehri hakkında evlerinin genellikle Tatar örneğine göre yapılmış olduğu, her yerde çok çiçek yetiştiği, güzel bir havada Sayan dağlarının karlı tepelerinin görüldüğünü yazar. Mektupta şu cümlelere yer verir: “*Birkaç verst uzaklığında Yenisey’e soldan akan Abagan çayı bulunur. Abagan çayının her iki yanında Tatarlar sürülerini otlatır ve Çayağzı’nda Ulus dedikleri köy bulunur. Burada doğru dürüst bir ev de var, Kaça Tatarlarının başkanının yazıhanesi. Benim gibi güzel bir tabiatı seven Minusinsk’deki bu köye göçer yazıhaneden sakin ve bilimsel çalışmalar için uygun bir ev de bulunabilir. Bu köyde geçen üç hafta geçirdiğim programıma dahil olan Tatarların dilini, geleneklerini, inançlarını araştırdım. Sağlığım biraz düzelince Kaça ve Sagay Tatarları bozkırına yöneldim. Giderken Abagan çayının karşı kıyısında kalabalık bir Tatar grubu gördüm, onlar da bir yüksek tepede tongalın⁷ çevresinde hareket ediyorlardı. Sürücüm bu Tatarların ünlü Koybal boyundan olduklarını ve tepede ölmüş bir akrabalarının ölüm töreni için toplanmış olduklarını söyledi. Bunu işittikten sonra birkaç Tatarla karşıya geçtim. Ölen kişinin eşi ve annesi oradaydı. Ölen kişi otuz yaşında ölmüş, onun için toplanmışlardı. Herkes bol bol koyun eti ve peynir yiyor ve fermente olmuş ayran içiyorlardı. Tatarlar genellikle içki olarak fermente olmuş kımız ve ayran içiyorlardı”.*

Castrén raporunun devamındaki bir notunda Hristiyan olmuş Tatarlar hakkında onların at eti yemediklerini ve kımız içmediklerini sadece fermente olmuş ayran içtiklerini kaydeder. Raporunun devamında yaşadıklarını ise şu cümlelerle aktarmaktadır; “*Konak olduğum bir Koybal Tatarı zenginlerindendi, altı bin atı, iki bin sığır, bin keçi ve koyun sahibi imiş. Ancak bu Koybal Tatarı bu kadar zengin olduğu halde halinde herhangi bir değişiklik yoktu. Tatarlar her zaman ilk önce toplandıkları zaman yiyip içerler. Koybal Tatarın yaşadığı o köyden ayrıldıktan sonra bir kadar gittikten sonra dört atlı Tatar gelip önümüze geçti. Onlar sürücümün yolu bilmeyip seçemediğini görmüşler, onun için kılavuzluk etmeye geldiler. Orada iken bir şeyi daha fark ettim. Tatarlar yaya olmaksızın at üstünde daha becerikliler. Burada güneş batmak üzereydi, bir köye gidip gecelemeğe istiyordum. O köyde üç kardeş ve bir sürü yoksul aile yaşıyordu. Üç kardeş evli ve onun için herkes kendi çadırında yaşıyordu. Tatarların geleneklerine göre evlilerin kendi konutu olmalı. Evlendikten sonra oğul babasının çadırından çıkar, ancak aile üyeleri genelde uyumlular, varlıkları bölünmez. Aile aynı yerde yemek yer, yani tek hane gibi oluyor. Baba ev işlerini halleder, öldükten sonra en büyük oğul onun yerine geçer. Böylece bu köyde de üç kardeşin büyüğü babalarının yerine geçmişti. Ancak 22 yaşında olduğu halde bütün aile ona başkan gibi saygı gösteriyordu. Tam uykuya dalacakken davul sesine uyandım. Çadır kapısı açıldı ve dediler ki köyde ölmek üzere olan bir çocuk var. Şaman yardımıyla diriltmeye çalışıyorlar. Ben de bu törene katılmak istedim ancak izin olmadığını söylediler. Gelip söyleyen cadı gibi giyinmiş bir Şaman davuluna vurup koruyucu iyeleri çağırıyordu.*

⁷ Castrén Minusinski’de Tatar köylerini dolaşarak malzeme toplarken oradaki köylerde yapılan etkinlikleri de gözden kaçırmamış. Tatarların Türklere olduğu gibi özel bayramlarda (*tongal galamak/ateş yakmak.*) yüksek tepeliklere çıkarak ateş yaktıklarını izlemlediğini söylüyor.

Şamanların bu töreni gece yarısına kadar sürdürdü (Hoppál, 2003:27-28). Castrén:” Yoluma devam ettim, küçük bir dağa ulaştınca bozkırda uzakları görebiliyordum. Özellikle şimdiye kadar gördüklerimden farklı bir köy dikkatimi çekti. Burada tahtadan evler; Voylok çadırlardır, ayrıca hayvan ağılları, küçük ağıllar ve saman depoları vardı. Sürücüm dedi ki bu Tatarların kışlık evi, esas evleri budur. Orada çayırıları tarlaları da var. İşte bu kışlık köye geceleme için geldiğimde, çobanların koyunları tam ağıla topladığı sırada gelmişim. Yaşlı Tatarlardan biri bana gece kalmak için yer verdi. Ancak bu kadar hayvanın olduğu yerde, o kadar gürültü var ki uyumak mümkün değil. Ev sahibim yır⁸ söyleyenlerden idi ve gece boyunca kahramanlık destanları söylüyordu. Fakat bunlar acaba iki telli çalgı ile söylenirdi bilemedim⁹. Yaşlı Tatardan sadece birkaç yırın içeriklerini dinledim. Tatarların kahramanlık yurlarını Fin Samoyedlerin yurlarının hem bütün hem ayrıntıları ile ortak yanlarının olduğunu görüyorum.

Daha önce tasvirlerdeki büyüklük ortaktır. Fin ve Tatar destanlarındaki hemen hemen söz Tatarlarda biraz daha kaba şekilde Samoyedlerin yurlarında görürüz. Yakınlık ayrıca bu halk şiirlerinde bütün canlı ve cansızların yüreği olduğu görülür. Macit kavrayış açısından bu halkların şiirleri ile çok yakınlıkları olduğu görülür. Aynen Tatarlar arasında da kılıç gücünden akıl gücü daha üstündür. Tatarların düşüncesine göre de yır en üstün güçtür. Hiçbir yaratık yırın gücüne karşı koyamaz. Bir hafta kadar burada kalıp eski mezar kurganlarında kazılar yaptıktan sonra Abakan suyunu geçtim ve yeni bir alan Koybal bozkırında araştırmalara başladım. Koyballar yoksul ve zulmedilen bir halktır. Bozkırlarına çok sayıda Kaça ve Sağa Tatarları gelmiş, şimdi de Ruslar geliyor. Ruslar bozkırdaki çaylar boyuna büyük köyler kurmuşlar. Birkaç yoksul Koybal da Rus evlerine benzer evler yapmışlar. Ut adındaki köye Rus örneğine göre evler yapmışlardı. Üç hafta kadar bu köyde kaldım ve her gün Koyballarla konuşuyordum. Onlar bana karşı iyi niyetli davranıyorlardı. Özellikle dilleri ile ilgilendiğim için geçmiş zamanlarda olanları onlardan soruyordum. Yaşlı bir Koybalın dikkatini çekmişti, dedi ki başkentten gelen yolcular Koyballar için çok emek veriyorlardı. Yaşlı adam daha sonra dedi ki Ak Kağan¹⁰ bizi diğer Tatarlardan üstün görüyormuş” (Castrén, 1953: 317).

Castrén’in 1848’de Devlet müşaviri Vällttäneye yazdığı mektupta şu cümlelere yer vermiştir: “Hastalığım sırasında hem Karakaş hem de bir Buryat Moğolcasını inceliyorum. Bir de her gün Moğolca kitapları okuyup, Moğolca Buda¹¹ dualarını okuyorum. Bunları yaparken kesinlikle Fin soylu ve Moğol dilleri arasında bir çeşit uzak da olsa yakınlık vardır. Moğolca ve Türkçenin yakınlığı daha belirgin ve Buryatçada ilk bakışta birçok Samoyetçe ile birçok yakınlıklar görüyorum. Bu dillerin araştırılması nereye götürecektir bunu görmek zor. Ancak çok

⁸ Castrén gece konaklaması için yayla hayatı sürdüren Yaşlı Tatarın yır (şiir) şiir söyleyen biri olduğunu belirtmiş.

⁹ Castrén, bu kamburla çalınan (telli saz demek istiyor) aletle hem çalıp hem de söz söyleyen (Yır-şiir) yani kahramanlık destanlarından şiir söyleyen kişinin şiirleri söyleyip bitiremediği için bir sonraki gecede devam ettirilmesinin Şamanlarda bir gelenek olduğunu söylüyor.

¹⁰ Çar I. Nikola kastediliyor.

¹¹ Uzak doğudaki inanç. Uygurların büyük bir bölümü Buda inancına mensuptu.

muhtemel ki Türk- Fin soylu Samoyed halkları ve Samoyed halkları Moğol ve Kafkas ırkı arasında bir ara halka oluşturlar. Kimilerinin kutup dairesi ırkı kabul edilemez. Ne Fin ne Samoyed ırkları Kuzey buz dağlarından değil her ikisi Orta Asya kaynaklı, bunun dışında Türkler hiçbir şekilde uzak Kuzeyli sayılamazlar. Ancak onlar dillerinin kanıt olarak kullanılması geçerli sayılsa hem Fin hem Samoyedlere yakın akrabadırlar. Buda’ya ibadet eden dostun” (Castrén, 1953: 318).

Castrén’in Eserinin XI. Bölümü’ndeki Mektupları

Castrén’in 1948’de Baykal’dan gönderdiği raporda yol boyunca Buryatların Buda tapınağını ziyaret ettiğini ve burada Çamba – Lama ile görüşüğünü, dahası Çamba Lama yaptığı sohbetten şu cümlelerle bahsetmektedir. “Çamba-Lama uzun uzun Rusların getirdiği Hristiyanlığına göre üstünlüğünü anlatıyor. Baykal ötesi Buryatların Hristiyanlığı işe yaramaz. Bir kere Rusça bilmedikleri için Hristiyanlığın kurallarını öğrenemezler. Tecrübenin gösterdiği gibi Hristiyanlığı kabul etmiş Buryatlar çok derin bir ahlaksızlığa batmışlar. Kendi dindaşları hakkında günahlardan çok korkarlar ve tapınağın emirlerine de titizce uyarlar. Ruhbanlara gelince Çamba Lama’ya Budacı rahipler bilgileri bakımından din yolunda Hristiyan rahiplerin çok üstünde. Hristiyan rahip için birkaç İncil yüzeysel bilgisi, birkaç doğa şarkısı bilmesi yetiyor. Moğol Lama’nın Kandzur, Tandzur ve birçok kitap toplam yüzlerce Tibetçe kitap bilmeleri gerek. Bu kitaplarda tapınaklardaki törenlerde kitap kullanılmadığı için bütün söylediklerini ezbere bilmiş olmaları gerek. Bunun dışında Budacı rahiplerin astronomi, tıp, hat sanatı, matbua sanatı, kurban törenleri vs. bilmeleri gerek. Ayrıca her rahip gece gündüz tanrıyı aklında tutması, dua okumak, oruç tutmak ve yüksek rahipler için toplam 253 emre uymaları gerek. Çamba Lama böylece öğreticisinin üstünlüğünü anlatıp, ancak kurallardan söz etti ve çok dikkat ediyordu ki öğreti hakkında tıp veya astronomi ile ilgili sorgulara girişmesin. Hikayeler anlatıyordu. Çengiz Han hakkında anlattı, sonra Ak Han (I. Nikola kastediliyor) Çin İmperyasını fethedeceği söylentisini de anlattı. Tibet hakkında sorduğumda Çamba Lama eski bir elyazması getirtti, yazmada bir Buryat’ın 1770 yılında Dalay Lama yanına olan yolculuğu anlatılıyordu. Ünlü bir Buryat Nyendak Banpülovin evi yanında bir konuk evi dikilmiş ve burada çok güzel bir kitap koleksiyonu, bir müzeyi anımsatıyor. Bu kitap koleksiyonunda Moğolların dini yazıları yer almakta ve her edebiyat dostu serbestçe gelip bunları okuyabilir. Bu değerli kitapları incelemek için de iki hafta geçirdim. Çin tarafına sadece sınır boyu ticari merkezleri ziyaret edebilmişimdir”. Castrén bundan sonraki ifadelerinde çok ilerleyen hastalığından söz etmekte, ilerlemesini ve dönüş yolunu planladığını ancak bu hasta hali ile ne zaman yola çıkacağını düşündüğünü belirtmiş, ancak uygun bir hava durumunu beklediğini ifade etmiştir (Castrén, 1953: 320-321).

Castrén’in Eserinin XII. Bölümü’ndeki Mektupları

Castrén 13.05.1948’de Krasnoyarsk’tan yazdığı mektupta: “İrkutsk’tan Petersburg’a dönüşümde İrkutsk Krasnoyarsk yolunda Kanski oblastında

Krasnoyarsk'a yaklaşık bir 80 verst Krasnoyars uzaklığında Balya köyünde geceleyecektim. Dinlenmek için değil yeni bir kriz bekliyordum. İrkutsk'tan yola çıktıktan hemen her gün kriz geçiriyordum. Ancak o gün kriz gelmedi. Ben de sabah kalkıp yola çıkacaktım. Ancak kriz geldiğinde kanlı kusmam başlıyordu. Gece bir kez daha kan kustum. Ondan sonra derin uykuya daldım. 20 saat kadar uyumuşum. Daha da uyurdum ancak o zaman uyandırıldım. Haberim olmadan buradaki kenthüda Krasnoyarsk'a haber etmiş, acil hekim yardımı istemiş. Uyandığımda uyandıranların beş kişi olduğunu gördüm ve onların başındaki kâtip bana Volosta (ilçe adı) yazılan bir yazıyı okudu. Yazıda bu beş kişi benim bütün mal varlığımı tespit edip cenazemi incelemeye yetki verilmiş olduğunu söylüyordu. Bunu okuduktan sonra mal tespitine hemen başlayacaklarını, cenazemin incelenmesi yalnız öldükten sonra olacağını söylüyorlardı. Bu muhtemel ölümüm 24 saat içinde olmasa, o zaman Volostan dönecekleri ve ölümü de Keçuda'ya verecekleri söylendi. Ondan sonra elçilikten başka bir heyet geldi, muhtemelen kilise konseyinin gönderdiği başka bir heyetti. Kilise heyetinin başındaki kişi insanın ölümlü olduğunu güzel güzel anlatıyordu. Dahası bir papaz çağrılarak günahlarımı itiraf etmemi istiyordu. Genellikle ölmekte olan kişi kiliseyi de hatırlar, sığırlar ve başka şeyler bağışlar. Konuşan kilise konseyi başkanı konuşmasını bitirmemişti ki dışardan at arabalarının çingirak sesleri duyuldu. Üç kişi odaya girdiğinde, Tarandas kapı önünde durdu ilki hekim, ikincisi cerrah, üçüncüsü polis zabiti idi. İki hafta içinde üşütme ve kan kusması geçtiyse de iyi değildir. Bu üç kişiyi Krasnoyarsk Gubernatoru göndermişti. Hekim damardan kan alındığında üçüncü kan kusma üşüme krizleri geldiği zaman oldu. Üçüncü kan almada kan kusma durdu. Üç gün içerisinde Balyadan Krasnoyarsk'a götürüldüm. Hareket ve herhangi bir iş yapmam yasaklandı. Ne olursa olsun yeni krizler gelmeseyse dönüş yoluma kışın aralık başında çıkmayı düşünüyordum. Yine de hastalığım Krasnoyarsk'da kalmamı uzatabilir. Her ne olursa olsun bahar gelmeden Petersburg'a ulaşacağımı sanmıyorum. Elveda demesem de beklenmeyen bir şey olursa mal varlığım ile ilgilenmeni dilerim. Çoğunu Petersburg'a göndermişim sandığımda birkaç kitap, sobele derisi birkaç değerli taş, altın ve bakır, antika parçaları, saat, gümüşten kutu, kürk birkaç yüz gümüş ruble vs. (1830'lu yıllarda Suomi'nin kendi para birimi olmadığı için gümüş para kullanılıyordu). Benim dileğim bütün mal varlığım öyle bir kişiye verilsin ki Samoyedler arasına gitsin dilleri gelenekleri ve inançlarını incelesin ondan sonra benim eserimi düzeltip yayımlatsın. Belgrstadi (İsveçli) Ostiyak dil bilgisini çıkarabilir. Türk, Moğol, Mançu vs. notlarını için Akademi bildiğini yapsın. Bu yazdığım vasiyetnameye benzese de büsbütün umutsuzluğa batmış değilim. Ona göre görüşmek üzere. Bu yıl 1848'de şubat sonunda Sibiry'a da sürekli gezi araştırması için Petersburg Bilim Akademisi bana 500 gümüş ruble para verdi. Ancak buradan Mayıs'ta İrkutsk Guberniyası'ndan çıkmayı düşünüyorum. Burada Mançu dili araştırması eksik kaldı" bilgilerini vermektedir (Castrén, 1953: 322-324).

Castrén'in 2. Aralık 1848'de Omsk'tan yazdığı mektupta: "Krasnoyarsk'tan Omsk'a 12 gün içinde gelebildim. Buradan Yekaterinburg'a aşağı yukarı bin

verstlik yol var. Sürekli (Petersburg’un eski adı) yoldayım. Korkarım ki hastalığım tekrarlanır. Yekaterinburg’da iki hafta kadar dinleneceğim ve daha sonra Kazan’da ve Moskova’da iki hafta kadar dinleneceğim. Böylece Şubat bitmeden yolculuğa kesin çıkamam. Petersburg’da mı kalacağım yoksa Helsinki’ye mi geleceğim daha bilemiyorum. Ancak burada bu kurtlar ülkesinde ölmek istemiyorum. (21 Aralık 1848’den başlayan hastalığım 2. Şubat 1849 kadar ağır geçtiği için Ufa Başkurdistan’da kaldım. Öksürüğüm şiddetlendi, öksürdükçe kan kusuyorum. Buradaki hekimlere güvenmiyorum. Kazan’a gideceğim Kazan’daki hekimler daha güvenilir. Bu kanlı balgamla yola çıkamam. Petersburg’da benim konaklamam için yerim hazır imiş, teşekkürlerimi iletmenizi rica ederim” sağlık durumu ve yolculuğu ile ilgili planını ifade etmekteydi.

M. Castrén, Petersburg’a 25. 12. 1849 tarihinde vardı. Castrén, 8. Şubat saat 20.00’de Petersburg Bilimler Akademisine yazılı olarak araştırmalarından topladığı bilgilerden hazırladığı kısa bir rapor teslim etmiş, Suomi/Finlandiya’ya dönünce de tıpkı Gustaf Mannerheim gibi, yeni çalışmalarını yayınlamaya başlamıştır. Bu çalışmalarında Ural-Altay halklarındaki bazı Şamanik ritüel öğeleri karşılaştırmış, Türk-Moğol ve Fin dilindeki ortak noktaları tespit etmiş ve bulgularını yayınlamıştır.

Sonuç

Çalışmada, Aulis J. Joki’nin Castrén’in İsveççe yazdığı 2. ciltlik kitabını redakte ederek Fince ’ye çevirdiği ve 1953 yılında basılan *Tutkimusmatkoilla Pohjolassa (Kuzey’de Araştırma Gezileri)* kitaptan yararlandım. Bu kitap yüz yıl gecikme ile, üstelik Castrén’in Fince çıkmış tek kitabıdır. Aulis Joki’nin kullandığımız 2 ciltlik eserinin tam çevirisi değildir. Art (Uç) Kuzey Laponya ve Doğu Karelya ile bilgiler hemen hemen kısaltılmadan çevrilmiştir. Ancak dilbilim, ilmi konular Fin, Samoyed söz karşılaştırmaları, Ob Irmağı’nın ayrıntılı tasviri, istatistik bilgiler, Petersburg Bilimler Akademisi’ndeki devlet müşaviri Sjögren’e gönderilen mektuplar şeklinde başlıklandırılmış raporların çoğu kitaba alınmamıştır. Aulis Joki popüler olarak okuyucu kitesinin anlayacağı bir şekilde bu kitabı hazırlamıştır. Araştırmacıların bundan böyle de İsveççe ve Almanca olan baskılara da bakması yerinde olacaktır.

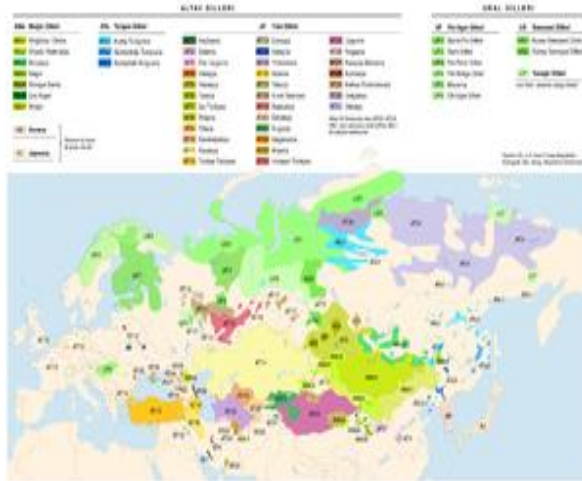
KAYNAKÇA

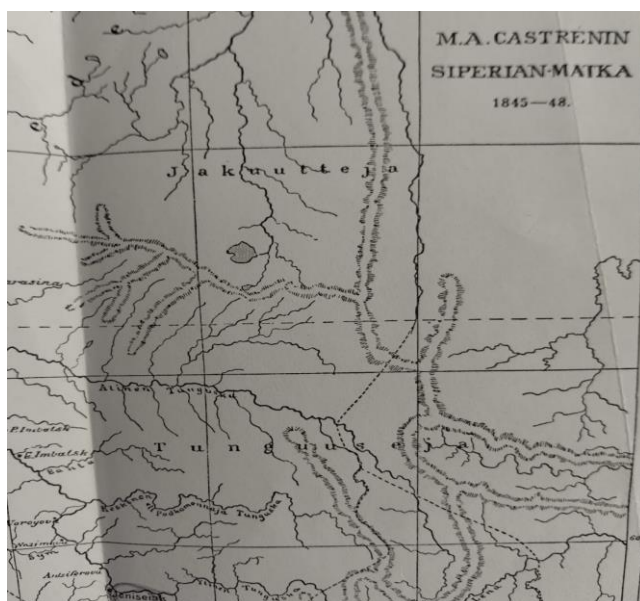
1. Castrén, A. (1953). Matthias, **Tutkimusmatkoilla Pohjolassa**, (Toimittanut-Haz, Aulis J. Joki). Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
2. Hobsbawm, E. J. (1993). **1870’ten Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, İstanbul.
3. Lönnrot, E. (2017). **Kalevala: Kalevala Fin Halk Destanı**, Çev. Riitta Cankoçak, Everest Yayınları, İstanbul.
4. Snellman, J. (1881). Vilhelm; **Seitsemänkymmentävisi Vuotta Porvoossa**, Helsinki.
5. Vahtola, J. (2012). **Suomen Historia**, Otavan Kirjapaino Keuruu, Otava Helsinki.

Resim-1: *Fin Dilbilimci Matthias Aleksander Castrén. (1813–1852). G. Budkowskin v. 1845 maalamana muutokuvan mukaana.*

Harita-1: *Turan teorisii alitnda birleřen ‘‘Altay’’ ve Altay dillerinin konuřulan b6lgelerini g6steren Avrasya haritası.*

Harita -2: Castrén’in Sibirya Yolculuğu 1845-1848.

Севиль Аббасова (Азербайджан)

**Путешествие Матиаса Александра Кастрена в Сибирь,
его записки и письма****Резюме**

Первое известное имя, связанное с исследованиями урало-алтайских языков в царской России XIX века, - Матиас Александр Кастрен. В соответствии с пониманием суверенитета царской России, в мировой истории существовали очень важные культурные труды, и почти все они были подготовлены под руководством Петербургской академии наук. В этих исследованиях особое внимание уделялось изучению финно-угорских и турецко-татарских народов и их языков, и были выделены достаточные средства на полевые исследования. В качестве научных учреждений использовались Петербургская академия наук, Хельсинкский и Казанский Университеты. Помимо Кастрена, который был связан с этими учреждениями, можно также назвать его современников Элиаса Леннрота, Йохана Вильгельма Снеллмана и Германа Келлгрена, которые внесли важный вклад в культурную историю Суоми. Кастрен, в указанный период работал в Петербургской академии наук; Россия совершила исследовательскую поездку, длившуюся четыре года, по маршруту Западной и Центральной Сибири и озера Байкал, вплоть до границы с Китаем. Особенно в период правления царя Николая I

продолжались исследования в области филологии и истории, основной целью которых была подборка научных материалов. Как и в случае с путешествиями Кастрена, в рамках этих мероприятий также финансировались полевые исследования. Подобные исследования показывают, что финская тюркология существует только благодаря российскому финансированию. Хотя оценка результатов исследований с политической точки зрения - это отдельная тема для исследования, можно сказать, что они вносят значительный вклад в тюркологию.

Ключевые слова: *Царская Россия, урало-алтайские языки, финно-угорские языки, Сибирь, Китай.*

Sevil Abbasova (Azerbaijan)

Matthias Alexander Castrén's Siberia Trip, Notes and Letters

Abstract

The first known name associated with the research of the Ural-Altai languages in the Tsarist Russia in the 19th century is Matthias Alexander Castrén. In accordance with the understanding of sovereignty of Tsarist Russia, there were very important cultural works in world history and nearly most of them were prepared under the supervision of the St. Petersburg Academy of Sciences. In these studies, the importance was given to researching the Finno-Ugric and Turkish-Tatar peoples and their languages, and sufficient funds were allocated for field research. St. Petersburg Academy of Sciences, University of Helsinki and University of Kazan were used as scientific institutions. Besides Castrén, who is related to these institutions, it is also possible to name his contemporaries, Elias Lönnrot, Johan Vilhelm Snellman and Herman Kellgren, who made important contributions to the cultural history of Suomi. Castrén, who worked at the St. Petersburg Academy of Sciences during the mentioned period, carried out a research trip that lasted four years, and continued to the Chinese border by using the route of Russia, Western and Central Siberia and Lake Baikal. Especially, during the reign of Tsar Nicholas I, the researches in the fields of philology and history were continued, and the primary aim of the studies was targeted scientific materials. Like being in Castrén's travels, field researches were also funded in these activities. Such type of studies reveals that Finnish Turkology exists only thanks to Russian financing. Although the evaluation of the research results from a political perspective is the other study topic for research, it can be said that they make significant contributions to Turkology.

Key words: *Tsarist Russia, the Ural-Altai languages, the Finno-Ugric languages, Siberia, China*
